

การศึกษาบทบาทของนาฏศิลป์ไทยตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรม

The Study of The Roles of Thai Dance Within Social and Cultural Contexts

รัตนะ พูนเกษม

Rattana Phoonkasem

นักวิชาการอิสระ

Independence Scholar

*Corresponding Author Email: rattanaphoonkasem@gmail.com

Received: 14 February 2026 Revised: 6 April 2026 Accepted: 15 April 2026

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงวิวัฒนาการระหว่างบริบททางสังคมและวัฒนธรรมกับการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของนาฏศิลป์ไทยในแต่ละยุค และ 2. เพื่อสังเคราะห์รูปแบบและกลไกการปรับตัวของนาฏศิลป์ไทยเพื่อตอบสนองต่อพลวัตของสังคมร่วมสมัยและวางรากฐานการดำรงอยู่แบบยั่งยืนในอนาคต เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ มีเครื่องมือในการวิจัย ประกอบด้วย แบบบันทึกและแบบสัมภาษณ์ โดยมีกลุ่มตัวอย่าง คือ ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 5 ท่าน โดยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง แล้วนำข้อมูลที่รวบรวมได้จากเอกสาร วรรณกรรม แบบบันทึก และแบบสัมภาษณ์ มาวิเคราะห์ในเชิงเนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า 1) วิวัฒนาการนาฏศิลป์สัมพันธ์กับบริบทสังคม จากการเลียนแบบธรรมชาติเพื่อสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในยุคป่าสู่การสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นเพื่อการยังชีพ จนถึงการสร้างมูลค่าทางธุรกิจ และ 2) การปรับตัวจากจารีตสู่ธุรกิจวัฒนธรรมนั้น นาฏศิลป์ได้ยกระดับจากมรดกเพื่อการอนุรักษ์สู่ธุรกิจด้านความเชื่อที่ใช้ความประณีตเป็นเครื่องมือต่อร่องผ่านแพลตฟอร์มออนไลน์ เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในยุคดิจิทัล ตลอดจนค้นพบสภาวะย้อนแย้งระหว่างจารีตและพื้นที่สร้างสรรค์ โดยพบข้อจำกัดของกฎเกณฑ์ในบริบทการศึกษาและการประกวดที่สวนทางกับความอิสระในการบูรณาการงานในอาชีพจริง สะท้อนให้เห็นว่านาฏศิลป์ไทยในปัจจุบันมีลักษณะเป็นจารีตที่มีความยืดหยุ่นแปรเปลี่ยนไปตามบริบทและเงื่อนไขของสังคมสมัยใหม่

คำสำคัญ: ทฤษฎีวิวัฒนาการของวัฒนธรรม, นาฏศิลป์ไทย, นาฏศิลป์พื้นเมือง

Abstract

This research consists of two primary purposes 1. to analyze the evolutionary relationship between socio-cultural contexts and the transformation of Thai dance styles across different eras and 2. to synthesize the adaptation models and mechanisms of Thai dance in response to contemporary society and for the sustainable existence in the future. This study employed a qualitative research approach. The research instruments

consisted of recording forms and interview forms. The sample group comprised five experts selected through purposive sampling. The data collected from documents, literature reviews, recording forms and interviews were analyzed using content analysis. The research findings that 1) The development of Thai dance is intrinsically linked to societal progress, categorized into three major phases. A reliance on nature where performances originated from imitating natural movements to communicate with the sacred and manage existential fears. The creation of distinct local and ethnic identities to foster social pride and community relations. A transition toward generating business value and professional networks to ensure survival in a complex economy and 2) In the transition from tradition to cultural commerce, Thai performing arts have evolved from a heritage of preservation into a spiritual business. This evolution utilizes artistic refinement as a tool for negotiation through online platforms to satisfy human needs in the digital age. Furthermore, the study identifies a paradox between rigid tradition and creative spaces, revealing how the constraints of academic and competitive regulations often conflict with the freedom of integration found in professional practice. These findings reflect that contemporary Thai performing arts function as a flexible tradition that continuously reshapes itself according to the contexts and conditions of modern society.

Keywords: The Cultural Evolution Theory, Thai Dance, Folk Dance

บทนำ

นาฏศิลป์ไทย มีบทบาทที่สำคัญในการนำเสนอเอกลักษณ์ของประเทศและเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่น บทบาทของนาฏศิลป์จึงมีความหลากหลายและถูกนำไปใช้ในหลายมิติ ทั้งเป็นสื่อกลางเพื่อเชื่อมระหว่างวัฒนธรรม งานวิจัยนี้ให้ความสำคัญในการอภิปรายข้อมูลประวัติศาสตร์จากอดีตที่ส่งผลต่อปัจจุบัน เพื่อความเข้าใจอันนำไปสู่แนวทางการสร้างองค์ความรู้ใหม่ทางนาฏศิลป์ในอนาคต เนื่องจากลำดับวิวัฒนาการ 3 ระยะ ได้แก่ ยุคคนป่า ยุคคนารยชน และยุคอารยธรรม ได้ปรากฏร่องรอยความคิดสร้างสรรค์และพฤติกรรมของมนุษย์ที่เกิดขึ้นเพื่อความอยู่รอด ผ่านการนำศิลปะการแสดงเข้าไปใช้ร่วมกับวิถีชีวิต เทศกาล โอกาสพิเศษตามวาระต่าง ๆ ระบบวัฒนธรรมแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบคือ วัฒนธรรมสูงกับวัฒนธรรมต่ำ โดยมีความแตกต่าง คือ ลักษณะทางการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมของบุคคลที่มีรากฐานมาจากอดีตจวบจนปัจจุบัน มีความมั่นคงอันยาวนาน และคนในวัฒนธรรมสูงนี้จะพยายามรักษาความดีงาม ความสามัคคี หลีกเลี่ยงความขัดแย้ง โดยเน้นการรักษาความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนในสังคมในทางตรงกันข้ามกับรูปแบบวัฒนธรรมต่ำที่ถูกกระจายออกไปนอกระบบ มีการแสดงความคิดเห็นหรือการแสดงออกอย่างเปิดเผยและอิสระ นิยมใช้การถกเถียงเพื่อหาฝ่ายชนะ ซึ่งข้อดีคือ กลุ่มคนกลุ่มนี้จะมีพื้นที่ในการคิดสร้างสรรค์และให้ความสนใจในงานนวัตกรรมใหม่ ๆ หรือเปิดรับสิ่งใหม่ ๆ ที่ต้องพบเจอ (เอกรงค์ ปั่นพงษ์ และพิชญพร ประครองใจ, 2566, น.1-20) หรือแม้แต่องค์ความรู้ที่เป็นเนื้อหาในการเรียนการสอน ซึ่งจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ความมีอยู่ของนาฏศิลป์ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมและจารีตไว้ตลอดจนมีการพัฒนาจนเป็นการแสดงรูปแบบใหม่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ฉะนั้น ในระยะเวลาการเดินทางของนาฏศิลป์จากอดีตจวบ

จนปัจจุบันจึงสอดคล้องกับทฤษฎีวิวัฒนาการของวัฒนธรรม นักวิวัฒนาการมอร์แกน (Lewis Morgan) ได้ระบุลำดับสังคมออกเป็น 3 รูปแบบคือ สังคมสังคมป่า สังคมบ้าน และสังคมเมือง (ชานาญ รอดเหตุภัย, 2553, น.80-81) ซึ่งการกล่าวถึงวิวัฒนาการทางสังคมข้างต้นยังสอดคล้องกับกลุ่มของนักมนุษยวิทยาชาวอังกฤษเช่นกัน ที่มีการแบ่งเป็นยุคคนป่า (Savagery) ซึ่งเป็นยุคที่กว้างขวางที่สุด ต่อมาคือยุคอารยชน (Barbarism) เป็นช่วงของพฤติกรรมหิวเลี้ยวหัวต่อ ระยะเวลาสุดท้ายคือ ยุคอารยธรรม (Civilization) เป็นขั้นที่มีความเจริญ มีวิวัฒนาการที่สอดคล้องกับระบบความเชื่อของแต่ละวัฒนธรรมนั้น ๆ กระบวนการวิวัฒนาการจากยุคคนป่าไปจนถึงขั้นอารยธรรมเป็นระยะเวลาในการปรับตัวและใช้ความสามารถในการดำรงอยู่ของมนุษย์ การที่มนุษย์ปรับตัวเข้าหาสิ่งแวดล้อมและคิดค้นวิธีการต่าง ๆ ล้วนเพื่อให้มีชีวิตที่ยืนยาว ซึ่งการแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ เพื่อเอาชนะธรรมชาติ เป็นที่มาของทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นแนวทางใกล้เคียงกับทฤษฎีวิวัฒนาการของวัฒนธรรมข้างต้นที่กล่าวไว้ (ทวีศักดิ์ ชูมา และภาวิณี บุญจันดา, 2560, น.13-16) ในส่วนของบทบาทนาฏศิลป์ในช่วงเลียนแบบธรรมชาติ มีการสันนิษฐานถึงการสร้างท่าทางภาษาท่าจากอากัปกริยาทั่วไปของมนุษย์ เป็นลีลาการใช้ท่าท่าเหมือนเป็นคำพูด โดยไม่ต้องเปล่งเสียงออกมาแต่ต้องอาศัยอวัยวะและส่วนประกอบของร่างกาย เพื่อแสดงออกมาเป็นท่าทางเป็นสื่อให้ผู้ชมได้เข้าใจ เมื่อความเจริญเกิดขึ้นจนมาสู่ความต้องการนำเสนอเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น จึงมีการสร้างสรรค์นาฏศิลป์พื้นบ้านขึ้นมา ทั้งนี้เพื่อคิดค้นวิธีการยังชีพและเพื่อเผยแพร่ความเป็นอยู่ของแต่ละพื้นที่ให้กับสังคมภายนอกได้รับรู้ กลายเป็นเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้น ถือเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมตามทฤษฎีสังคมวิทยา กล่าวคือ บุคคลมีการรักษาวรรณธรรมดั้งเดิมของกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด หรือมากกว่า 1 กลุ่ม หรือการยอมรับวัฒนธรรมอื่นเข้ามาแล้วถ่ายทอดให้กับอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งระหว่างทางอาจจะมีการปรับบ้าง ช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับการผสมผสานวัฒนธรรมและคนในกลุ่มนั้น ๆ ตลอดจนทัศนคติ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมที่มีมาแต่เดิม โดยมักจะมีการยอมรับวัฒนธรรมที่มนุษย์ในแต่ละยุคเห็นว่ามีคุณค่าที่สูงกว่าหรือดีกว่าวัฒนธรรมเดิมเสมอ นอกจากนี้ ยังมีแนวคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นกระบวนการที่ใช้อธิบายลักษณะเฉพาะทางประวัติศาสตร์ ที่เชื่อว่าวัฒนธรรมสามารถเปรียบเทียบระหว่างกันและกันได้ โดยพิจารณาตามคุณลักษณะที่เด่นกว่าหรือด้อยกว่าในแต่ละวัฒนธรรม บนพื้นฐานของความเชื่อว่า ไม่มีวัฒนธรรมใดที่ดึกดำบรรพ์หรือเลวกว่ากัน ความเปลี่ยนแปลงของสังคมโดยส่วนใหญ่จะมาจากการกระจายของวัฒนธรรม การรับวัฒนธรรมภายนอกเข้ามาทั้งนวัตกรรม ความคิด วัตถุ การกระทำ และจะเกิดการยอมรับได้นั้นต้องมีคุณลักษณะบางประการ เช่น มีประโยชน์มากกว่าของเดิม ไม่ซับซ้อนมาก สามารถทดลองเป็นครั้งเป็นคราวได้ สอดคล้องกับวัฒนธรรมที่สังคมยอมรับมาก่อน เป็นต้น (ทวีศักดิ์ ชูมา และภาวิณี บุญจันดา, 2560, น.13-16)

อย่างไรก็ตาม แม่นาฏศิลป์ไทยจะเป็นศาสตร์ที่มีความยืดหยุ่น แต่การปรับตัวเพื่อความอยู่รอดทางเศรษฐกิจ เช่น การรำแก้บน หรือการตัดทอนท่ารำความความต้องการผู้ว่าจ้าง อาจทำให้หน้าที่ดั้งเดิมที่เคยสัมพันธ์กับนิเวศวิทยาและธรรมชาติหายไป เกิดเป็นระยะห่างระหว่างท่ารำกับบริบทจริง โดยงานวิจัยส่วนใหญ่มีการแยกส่วนระหว่างการอนุรักษ์จารีตกับการปรับตัวเชิงพาณิชย์ งานวิจัยนี้จึงมีความสำคัญในแง่การเข้ามาเติมเต็มองค์ความรู้เรื่องนิเวศวิทยาวรรณธรรมร่วมสมัย โดยชี้ให้เห็นว่านาฏศิลป์ไม่ใช่แค่ของเก่าแก่ แต่เป็นกลยุทธ์ที่สามารถรักษาคุณค่าทางจิตวิญญาณไปพร้อมกับมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ ผ่านข้อเสนอแนะเรื่องการจัดการความยั่งยืนระหว่างจารีตและพื้นที่สร้างสรรค์ ช่องว่างในระยะห่างดังกล่าว อาจส่งผลให้นาฏศิลป์เสี่ยงต่อการสูญเสียอัตลักษณ์เชิงลึกจากการปรับตัวที่เน้นเพียงความอยู่รอดทางเศรษฐกิจ

ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงนำเสนอการวิเคราะห์รากฐานวิวัฒนาการเพื่อเสนอแนวทางจารีตที่มีความยืดหยุ่น ซึ่งจะเป็นองค์ความรู้ใหม่ในการบริหารจัดการนาฏศิลป์ไทยให้ดำรงอยู่ได้อย่างมีคุณค่าและมูลค่าในสังคม ต้องการศึกษานาฏศิลป์ที่มีบทบาทสำคัญในการสะท้อนอัตลักษณ์ของชาติและท้องถิ่น โดยมีวิวัฒนาการที่สอดคล้องกับทฤษฎีวิวัฒนาการของสังคมจากยุคคนป่าสู่ยุคอารยธรรม และทฤษฎีวิวัฒนาการของคัลฟোর্ต เจมส์ เกียร์ช นาฏศิลป์ไทยปรากฏชัดในการเป็นสื่อกลางเชื่อมโยงวิถีชีวิต ความเชื่อ และพฤติกรรม การผ่านการเล่นแบบธรรมชาติจนกลายเป็นภาษาท่าทางที่ประณีต อีกปัญหาสำคัญคือความท้าทายในการรักษาความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมเดิม กับการปรับตัวในสังคมยุคปัจจุบัน การที่วัฒนธรรมใหม่จะถูกรับได้นั้นมักต้องมีประโยชน์เด่นชัดกว่าเดิม ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อความละเอียดอ่อนของงานนาฏศิลป์ดั้งเดิม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงวิวัฒนาการระหว่างบริบททางสังคมและวัฒนธรรมกับการปรับเปลี่ยนรูปแบบของนาฏศิลป์ไทยในแต่ละยุค (ยุคป่าถึงยุคอารยธรรม)
2. เพื่อสังเคราะห์รูปแบบและกลไกการปรับตัวของนาฏศิลป์ไทยในการตอบสนองสังคมร่วมสมัยและการดำรงอยู่แบบยั่งยืนในอนาคต

การบทวนวรรณกรรม

1. ที่มาและความสำคัญของนาฏศิลป์ไทย

นาฏศิลป์ไทยนั้นได้มีผู้ให้ความหมายต่าง ๆ ดังเช่น อมรา กล้าเจริญ (2542) ได้กล่าวว่า นาฏศิลป์ หมายถึง การพ้อนรำที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นอย่างประณีต มีความวิจิตรบรรจงและละเอียดอ่อน รวมถึงมีการบรรจุการขับร้องและการบรรเลงเข้าไปด้วย สอดคล้องกับอาคม สายาคม (2545) กล่าวว่า นาฏศิลป์ หมายถึง การร่ายรำในสิ่งที่มนุษย์เราได้ปรุงแต่งจากธรรมชาติให้สวยงามขึ้น โดยมีดนตรีเป็นองค์ประกอบเพิ่มเติมที่ช่วยให้การแสดงมีความสมบูรณ์ตามหลักของศาสตร์นาฏศิลป์ นอกจากนี้ มนชนก รัตนจันทน์ (2561) กล่าวถึงบทบาทของนาฏศิลป์ในกระบวนการจัดการเรียนการสอนว่าเป็นการมุ่งเน้นจัดลำดับขั้นตอนอย่างเป็นระบบเพื่อพัฒนาศักยภาพผู้เรียน โดยเริ่มจากการทดสอบความเข้าใจพื้นฐานก่อนเรียนเข้าสู่ ขั้นนำ อันเป็นปฐมบทสร้างความตระหนักในวิชา และขั้นบทเรียน เพื่อวางฐานองค์ความรู้ ในส่วนของการฝึกปฏิบัติ แบ่งออกเป็น การสาธิตและปฏิบัติตาม เพื่อสร้างความคุ้นเคยเบื้องต้น จากนั้นจึงเข้าสู่ ขั้นปฏิบัติภายใต้การกำกับของครู เพื่อขัดเกลาศิลปะเฉพาะตัวและเก็บรายละเอียดเชิงลึก ก่อนจะจบด้วย ขั้นฝึกปฏิบัติอย่างอิสระ ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้บ่มเพาะความชำนาญด้วยตนเอง อย่างไรก็ตาม เนื่องจากนาฏศิลป์ไทยเป็นทักษะเฉพาะที่ต้องใช้ความชอบ ความหลงใหล ความรัก และการฝึกฝนส่วนตนอย่างเข้มงวด ความท้าทายหนึ่งคือการบริหารจัดการในบริบทวิทยาการศึกษาระดับ ซึ่งนักเรียนบางส่วนอาจขาดความสนใจ ครูผู้สอนจึงมีบทบาทสำคัญในการประยุกต์ใช้กระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลายเพื่อเปลี่ยนการบังคับให้เป็นพื้นที่แห่งการสร้างสรรค์ การปรับเปลี่ยนทัศนคติและกลยุทธ์การสอนนี้ ไม่เพียงแต่จะช่วยลดความสูญเสียด้านเวลาในชั้นเรียน แต่ยังเป็นการสร้างเสริมบรรยากาศแห่งความสุข ยกย่องวิชานาฏศิลป์ให้เป็นพื้นที่การเรียนรู้อันทรงคุณค่าที่ตอบสนองต่อผู้เรียนทุกคนได้อย่างแท้จริง

2. ทฤษฎีวิวัฒนาการของสังคม

ในระบอบที่มนุษย์พึ่งพาสิ่งต่าง ๆ จากธรรมชาติ เรียกได้ว่าเป็นช่วงสังคมของการล่า การเก็บเกี่ยวในแบบฉบับนี้เป็นสิ่งที่มนุษย์ปฏิบัติตามกันมา คือ การล่าสัตว์เพื่อหาอาหารและกลายเป็นรูปแบบการดำรงชีวิตหลัก ลักษณะโครงสร้างทางสังคมจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อม มีการอยู่กันเป็นกลุ่มและสร้างเครือข่ายขยายออกไปนอกเหนือจากกลุ่มของตนเอง เพื่อสร้างความร่วมมือในวงกว้างและจะนำไปสู่วิถีชีวิตเอาตัวรอดต่อไป นอกจากนี้ ยังมีโครงสร้างทางสังคมแบบลำดับชั้น ส่งผลกระทบที่สำคัญอย่างยิ่งต่อค่านิยมและกิจวัตรประจำวัน ช่วงเวลานี้ในประวัติศาสตร์เกี่ยวข้องกับชนเผ่า การล่าสัตว์ และการสืบทอดประวัติศาสตร์ชนพื้นเมือง มีการกระทำร่วมกันในสังคมมนุษย์ที่ช่วยเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ในอดีตข้ามมาสู่ช่วงเวลาในปัจจุบันได้อย่างดีขึ้น เพราะทำให้เข้าใจที่มาและเหตุผลได้ดียิ่งขึ้นว่า ประเพณีต่าง ๆ ที่ถูกรักษาไว้หรือที่ถูกละทิ้ง มีข้อมูลเป็นมาอย่างไรและเกิดเหตุการณ์เหล่านั้นได้อย่างไร (Thompson, 2023, p.503-560)

ต่อมาในยุคสังคมบ้าน คือจุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญในประวัติศาสตร์ เนื่องจากเป็นระยะที่มนุษย์เริ่มเปลี่ยนบทบาทจากผู้พึ่งพิงธรรมชาติ ไปสู่ ผู้จัดการธรรมชาติ ผ่านการคิดค้นวิธีการยังชีพที่เป็นระบบ เช่น การแบ่งแยกพื้นที่ การตั้งถิ่นฐาน อย่างเป็นหลักแหล่ง บริบทของสังคมบ้านนี้สะท้อนความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการผลิต และเป็นจุดเริ่มต้นของโครงสร้างทางสังคมที่ซับซ้อนสัมพันธ์โดยตรงกับเนื้อหาด้านชาติพันธุ์ศึกษาและการสร้างตัวตนในระดับพื้นที่ ในมิติทางมานุษยวิทยา เปรียบเสมือนยุคแห่งการปฏิวัติวิถีคิดของมนุษย์เพื่อยังชีพ สะท้อนให้เห็นบริบทของสังคมบ้านอย่างเด่นชัด ในฐานะที่เป็นช่วงเวลาแห่งการเริ่มจำแนกกลุ่มคน และการสร้างเขตแดนทางวัฒนธรรมผ่านการตั้งถิ่นฐานและการจัดระเบียบสังคมภายในกลุ่ม เมื่อมนุษย์ก้าวเข้าสู่สังคมบ้านปัจจัยทางสังคมเข้ามามีบทบาทเหนือสภาวะตามธรรมชาติ การรวมตัวเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ในระดับพื้นที่ทำให้เกิดการพัฒนาความสามารถที่หลากหลายเพื่อตอบสนองต่อการเพิ่มผลผลิตและสร้างความมั่นคงให้แก่ชุมชน ซึ่งในจุดนี้ที่ นาฏศิลป์พื้นบ้าน หรือวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นได้ถูกนำเสนอออกมาอย่างเฉพาะเจาะจง เพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการรวมกลุ่มและประกาศเอกลักษณ์ของตนเองท่ามกลางกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ อย่างไรก็ตาม การมีปฏิสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันในระดับสังคมบ้านนี้ มีการจัดลำดับชั้นทางสังคมในยุคที่มนุษย์เริ่มรู้จักการถือครองพื้นที่และปัจจัยการผลิต (ปริยฉัตร เวทยนุกูล, 2566)

และลำดับสุดท้าย หากพิจารณาตามลำดับวิวัฒนาการสังคมเมืองหรืออารยธรรม (Civilization) คือขั้นสูงสุดที่มนุษย์ก้าวพ้นจากแนวคิดทางธรรมชาติและกายภาพแบบสังคมเกษตรศักดินา เข้าสู่ยุคที่ขับเคลื่อนด้วยระบบคิด และวิทยาการอย่างเต็มรูปแบบ อารยธรรมในฐานะสังคมเมือง หมายถึงการขยายตัวของที่อยู่อาศัย การเปลี่ยนผ่านกระบวนการที่ปลดปล่อยศักยภาพของมนุษย์ผ่านนวัตกรรมและเสรีภาพเชิงโครงสร้าง รากฐานสำคัญที่ผลักดันให้สังคมก้าวเข้าสู่ยุคอารยธรรมสมัยใหม่ คือปรากฏการณ์เรอเนสซองส์ (Renaissance) หรือการเกิดใหม่ทางปัญญาในศตวรรษที่ 15-16 ซึ่งเป็นการนำองค์ความรู้จากกรีกและโรมันมาเป็นอาวุธในการหลุดพ้นจากระบบศักดินา ระบบคิดที่เป็นหัวใจหลักของสังคมเมืองในยุคนี้ประกอบด้วยอุดมการณ์ มนุษยนิยมและเสรีนิยม ตั้งอยู่บนสมมติฐานว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐที่มีสติปัญญา สามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ได้ด้วยตนเองหากมีอิสระทางความคิด ความเชื่อนี้แปรเปลี่ยนเป็นพลังในการสร้างสรรค์นวัตกรรมที่ตอบสนองมนุษย์ในระดับที่ซับซ้อนกว่าการยังชีพพื้นฐานในสังคมยุคก่อน มิติของโครงสร้างสังคมเมืองนี้ เสรีนิยมได้กลายเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบใหม่ มีการเน้นสิทธิในการตีความความรู้ด้วยตนเอง เสรีนิยมทางเศรษฐกิจ ที่เปลี่ยนจากการผูกขาดโดยชนชั้นสูงสู่ระบบตลาดเสรีและทุนนิยม เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน ความต่อเนื่องของสังคมเมืองยังเห็นได้ชัดจากการนำระบบคิดเชิง อภิปรัชญาและวิทยาศาสตร์มาใช้ในการ

ตั้งคำถามและหาความจริง กระบวนการคิดที่พยายามหาจุดเชื่อมโยงภายใต้ความแตกต่างนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิวัติอุตสาหกรรมไปจนถึงการปฏิวัติดิจิทัล สังคมเมืองในขั้นนี้จึงไม่ได้เน้นเพียงการผลิตเพื่ออยู่รอด แต่เน้นการสร้างผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้เฉพาะตัว เพื่อขับเคลื่อนโลกด้วยเทคโนโลยีและสุนทรียศาสตร์ สังคมเมือง (Civilization) คือผลลัพธ์ของการที่มนุษย์ใช้ระบบคิดเป็นเครื่องมือในการจัดการโลก เป็นยุคที่ความรู้ เสรีภาพ และนวัตกรรมเป็นตัวกำหนดสถานะภาพของสังคม ความท้าทายในอนาคตคือการรักษาความสมดุลระหว่างความเจริญทางเทคโนโลยีกับอุดมการณ์เสรีนิยมดั้งเดิม เพื่อไม่ให้สังคมเมืองที่เคยเจริญต้องกลับไปสู่ความขัดแย้งในรูปแบบอื่น (สมชาย ภาควิชาสังคมวิทยา, 2564, น.1-7)

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. **กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย** ได้แก่ ประกอบด้วย ผู้เชี่ยวชาญและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในวงการนาฏศิลป์ จำนวน 5 ท่าน ซึ่งได้มาโดยวิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามเกณฑ์คุณสมบัติที่กำหนดเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมทั้งด้านประวัติศาสตร์และแนวทางสร้างสรรค์ในอนาคต แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มวิชาการและจารีต จำนวน 2 ท่าน มีคุณสมบัติเป็นครูหรืออาจารย์สาขานาฏศิลป์ มีประสบการณ์สอนไม่น้อยกว่า 10 ปี จบหลักสูตรจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ มีคุณวุฒิสูงกว่าระดับปริญญาตรี และมีผลงานเผยแพร่อย่างต่อเนื่อง กลุ่มสร้างสรรค์และนวัตกรรม จำนวน 2 ท่าน มีคุณสมบัติเป็นศิลปินอิสระหรือผู้ออกแบบการแสดง มีประสบการณ์ทำงานระดับนานาชาติและมีประสบการณ์ในสายงานนาฏศิลป์ไทยและพื้นเมืองไม่น้อยกว่า 10 ปี กลุ่มถ่ายทอดและพัฒนาชุมชน จำนวน 1 ท่าน มีคุณสมบัติเชี่ยวชาญด้านเทคนิคการสอนเชิงสาธิตและการออกแบบหลักสูตรนาฏศิลป์ โดยเป็นข้าราชการครูสังกัดวิทยาลัยนาฏศิลป์

2. เครื่องมือในการวิจัย ได้แก่ ประกอบด้วย

2.1 แบบบันทึกการวิเคราะห์เอกสาร ผู้วิจัยใช้สำหรับรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารวิชาการ หนังสือ ตำรา งานวิจัย และสื่อออนไลน์ โดยแบ่งหัวข้อการบันทึกตามกรอบทฤษฎีวิวัฒนาการวัฒนธรรมและวัตถุประสงค์ของงานวิจัย คือ บริบททางประวัติศาสตร์ ความสำคัญ นิยามของนาฏศิลป์ไทย พัฒนาการและปัจจัยการเปลี่ยนแปลง ทฤษฎีวิวัฒนาการของสังคมและวัฒนธรรม การส่งเสริมและกระบวนการสืบทอดในแต่ละช่วงเวลา

2.2 แบบสัมภาษณ์ ประกอบด้วย 3 ตอน คือ ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้สัมภาษณ์ ตอนที่ 2 ประเด็นข้อคำถามตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และตอนที่ 3 ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะอื่น ๆ เพิ่มเติม มีลักษณะเป็นแบบปลายเปิดแบบสัมภาษณ์เชิงลึกกึ่งโครงสร้าง เพื่อเปิดโอกาสให้กลุ่มตัวอย่างได้แสดงทัศนะอย่างอิสระแต่ยังอยู่ในกรอบของวัตถุประสงค์ ตลอดจนการตรวจสอบความน่าเชื่อถือ ผู้วิจัยใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) โดยเปรียบเทียบข้อมูลจาก เอกสารทางประวัติศาสตร์ การสัมภาษณ์ และการสังเกตปรากฏการณ์ปัจจุบัน เพื่อยืนยันความถูกต้องของข้อค้นพบ

3. **การเก็บรวบรวมข้อมูล** ได้แก่ การเก็บรวบรวมข้อมูลจาก 1) ข้อมูลปฐมภูมิ คือ ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมาย ผ่านกระบวนการ 4 ขั้น ได้แก่ กำหนดเกณฑ์คัดกรอง การคัดเลือกเป้าหมาย จัดเรียงรายชื่อผู้เชี่ยวชาญที่มีผลงานเป็นที่ประจักษ์ ประเมินความเหมาะสม พิจารณาจากประสบการณ์ การศึกษา ตำแหน่งทางวิชาการ ผลงานการแสดงที่เป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ ทาบทาม ดำเนินการติดต่อประสานงานเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการให้ข้อมูลวิจัยผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึก และ

และ 2) ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมข้อมูลเอกสารต่าง ๆ นำข้อมูลปฐมภูมิจากคำสัมภาษณ์และข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารมาจำแนกหมวดหมู่ ผู้วิจัยวิเคราะห์เอกสารวิชาการเพื่อจัดระเบียบและสำรวจทฤษฎี ตามโครงสร้าง 3 ระยะของทฤษฎีวิวัฒนาการวัฒนธรรม โดยมีกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือกเอกสาร เพื่อให้ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือและร่วมสมัย ได้แก่ บทความวิจัย บทความวิชาการ และเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่มีการตีพิมพ์หรือเผยแพร่ในฐานข้อมูลมาตรฐาน เอกสารครอบคลุมเนื้อหาเกี่ยวกับพัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในมิติต่าง ๆ ทั้งด้านจารีต ราชสำนัก และนาฏศิลป์พื้นเมือง เพื่อให้เห็นภาพรวมของวิวัฒนาการทั้ง 3 ระยะ

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมาย และการรวบรวมข้อมูลเอกสารต่าง ๆ มาวิเคราะห์ในเชิงเนื้อหา เพื่อจำแนกบทบาทของนาฏศิลป์ตามวิวัฒนาการ 3 ระยะ ได้แก่ ระยะพึ่งพาธรรมชาติ ระยะคิดค้นวิธีการเพื่อยังชีพ และระยะวิถีชีวิตทันสมัยและอุตสาหกรรม

ผลการวิจัย

การวิจัยนี้ ผู้วิจัยสามารถจำแนกผลการวิจัยได้ ดังนี้

1. พัฒนาการของนาฏศิลป์ไทยในบริบทของวิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม

ผลการวิจัยพบว่า พัฒนาการของนาฏศิลป์ไทยในบริบทของวิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งผู้วิจัยสามารถจำแนกผลได้ ดังนี้

1.1 ระยะที่ 1 นาฏศิลป์ในฐานะกลไกจัดการความเชื่อ ความกลัวและเครื่องมือต่อรองศักดิ์สิทธิ์ ในระยะที่มนุษย์พึ่งพาธรรมชาติ นาฏศิลป์ไม่ได้ทำหน้าที่เพียงเพื่อความบันเทิง แต่คือเทคโนโลยีทางความเชื่อเพื่อจัดการกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การเลียนแบบธรรมชาติผ่านภาษาท่าและนาฏยศัพท์ คือ กระบวนการจัดระเบียบความเชื่อและความกลัว เพราะท่ารำที่ประดิษฐ์ขึ้นทำหน้าที่เป็น สื่อกลางการเจรจาและเป็นเครื่องถวายที่คู่ควร ข้อค้นพบสำคัญในปัจจุบันคือ บทบาทนี้ไม่ได้หายไปแต่ถูกยกระดับสู่ธุรกิจความเชื่อติดิจิทัลให้เห็นได้จากการรับจ้างรำกับผ่านแพลตฟอร์มออนไลน์ เช่น Fastwork แสดงว่าความศักดิ์สิทธิ์ถูกผนวกเข้ากับระบบเศรษฐกิจเพื่อตอบสนองความต้องการความมั่นคงทางจิตใจของมนุษย์ยุคใหม่

1.2 ระยะที่ 2 นาฏศิลป์ในฐานะยุทธศาสตร์สร้างพื้นที่อัตลักษณ์และการสร้างแสงในตนเองเมื่อสังคมซับซ้อนขึ้นนาฏศิลป์เปลี่ยนหน้าที่จากการสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มาเป็นการสร้างพรมแดนทางวัฒนธรรมเพื่อความอยู่รอดกลุ่มประชากร มีการสร้างความเฉพาะถิ่น คือการใช้สุนทรียภาพเป็นทุนทางวัฒนธรรมเพื่อสร้างอำนาจต่อรอง ศิลปินหรือคนในวงการนาฏศิลป์ไทยต้องพัฒนาทักษะแบบรอบด้าน สร้างความโดดเด่นท่ามกลางการแข่งขันทางธุรกิจ โดยพบว่าศิลปินยุคปัจจุบันไม่ได้ทำหน้าที่เพียงผู้รักษา แต่เป็นผู้ประกอบการวัฒนธรรมที่ต้องกล้าผสมผสานอัตลักษณ์เพื่อสร้างความมั่นคงในวิชาชีพ

1.3 ระยะที่ 3 จากสภาวะย้อนแย้งระหว่างจารีตแข่งกับจารีตยิดยุคใหม่ในยุคอุตสาหกรรมและโลกสมัยใหม่ นาฏศิลป์ไทยเผชิญกับวิกฤตความย้อนแย้งระหว่างอุดมคติและความเป็นจริง รวมถึงในบริบทของสถานศึกษาและการประกวดด้วย เพราะนาฏศิลป์ถูกแข่งแย้งเพื่อความแม่นยำเชิงจารีต ซึ่งมักกดทับจินตนาการและการสร้างสรรค์พื้นที่เสรีสร้างสรรค์ การอยู่รอดในยุคนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความแม่นยำของท่ารำเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับความคล่องตัวเชิงสติปัญญาในการสลับบทบาทระหว่างผู้รักษา กฎกับนวัตกรรมบริบทของผู้ว่าจ้าง อย่างไรก็ตาม นาฏศิลป์ยังเกี่ยวข้องกับการพัฒนาทักษะในด้านต่าง ๆ ทั้งการฝึกฝนทางทักษะ

กายภาพ และเสริมสร้างความมั่นใจ ความกล้าแสดงออกผ่านการแสดงนาฏศิลป์ไทย และช่วยให้เกิดพัฒนาการทางด้านความคิด ความจำ ความรู้สึก ตลอดจน การปรับบุคลิกภาพของมนุษย์ให้ดีขึ้น เพราะสรีระร่างกายของมนุษย์ในการเคลื่อนไหว ทั้งการยืน การเดิน การนั่ง ล้วนแตกต่างกันออกไป และอาจจะมีคามผิดปกติตั้งแต่กำเนิดหรือจากการเลี้ยงดูของครอบครัว ดังนั้น จุดด้อยเหล่านั้นอาจจะเป็นปมของมนุษย์ได้ ซึ่งประโยชน์หนึ่งของนาฏศิลป์ไทยจะช่วยให้สามารถปรับบุคลิกภาพของมนุษย์ได้ (ชลธิชา สุขสำราญ, 2559, น.63-75)

ระยะที่ 1 ช่วงสังคมที่มนุษย์พึ่งพาสิ่งที่ธรรมชาติผลิตไว้ให้ตามแนวทางที่มีข้อสันนิษฐานว่าเป็นมูลเหตุของการกำเนิดนาฏศิลป์และศิลปะการได้รำ คือ เกิดจากการเลียนแบบธรรมชาติ ทุกการเคลื่อนไหวของอวัยวะร่างกายต่าง ๆ ตลอดจน การแสดงอารมณ์ล้วนเป็นการเลียนแบบธรรมชาติ ประกอบกับการเคลื่อนไหว เพื่อแสดงความรู้สึกรัก โศกเศร้า เสียใจ โกรธ ลักษณะการใช้ร่างกายต่าง ๆ เหล่านี้เป็นท่าทางที่สื่อความหมายอย่างตรงไปตรงมาแบบธรรมชาติของมนุษย์ และถูกนำมาสร้างเป็นท่ารำเป็นลำดับถัดไป นอกจากนี้ยังมีการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เริ่มด้วยการอธิษฐาน ถวายอาหาร และนำการรำร่ายมาถวายบูชาเพิ่มเติม ในอดีตมนุษย์พึ่งพากิจกรรมทั่วไป เช่น การเล่าเรื่อง ภายหลังพัฒนาเป็นนิทาน และสร้างการเคลื่อนไหว การแสดงประกอบกับนิทานเหล่านั้น จนกลายเป็นการแสดงนาฏศิลป์เป็นเรื่องราว (มานิช เมืองพรม, 2557) สอดคล้องกับผู้ให้สัมภาษณ์นิรนามท่านที่ 3 ข้าราชการครูของวิทยาลัยนาฏศิลป์ในภูมิภาคแห่งหนึ่ง และผู้ให้สัมภาษณ์นิรนามท่านที่ 1 ครูนาฏศิลป์โรงเรียนเอกชน กล่าวว่า

“...นาฏศิลป์เป็นเครื่องมือในการจัดแจงการตอบแทนที่เหมาะสม ควรค่ากับสิ่งที่ได้รับจากการขอพร” (นิรนามท่านที่ 3, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 568)

กล่าวคือ สังคมที่มนุษย์พึ่งพาสิ่งที่ธรรมชาติผลิตไว้ยังคงมีอยู่วบจนปัจจุบัน และเชื่อตามประวัติศาสตร์ที่เล่าต่อ ๆ กันมา เพราะมีร่องรอยในอดีตที่ยังคงปรากฏอยู่ยังคงปรากฏรูปปั้นและอนุสาวรีย์ที่เป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อต่าง ๆ ได้ในหลาย ๆ พื้นที่ในประเทศไทย โดยทั่วไปอาจจะมีการถวายเครื่องตม้น้ำ ดอกไม้ อาหาร ขนม เช่นเดียวกันกับการถวายการแสดงนาฏศิลป์หรือดนตรี แต่เป็นการตอบแทนในสิ่งที่ผู้ขอประสบความสำเร็จในสิ่งที่ยาก หรือขอในสิ่งที่มนุษย์ควบคุมไม่ได้แต่สำเร็จตามที่ได้ขอนาฏศิลป์จึงเป็นเครื่องมือ ทั้งการรำเดี่ยว ระเบียบเป็นหมู่คณะ หรือการร่ายรำด้วยนักแสดงจำนวนมาก เช่น 50-100 คน นั่นคือการจัดแจงให้ดูเหมาะสมควรค่ากับสิ่งที่ได้รับจากการขอพร ทั้งนี้ จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้สัมภาษณ์นิรนามท่านที่ 2 ซึ่งปัจจุบันเป็นข้าราชการครูนาฏศิลป์ในเขตกรุงเทพมหานคร ผู้วิจัยพบประเด็นสำคัญที่นำมาสู่การวิพากษ์กรอบทฤษฎีวิวัฒนาการในระยะที่ 1 การพึ่งพาธรรมชาติและความเชื่อ ได้แก่ การสืบทอดผลงานจากธรรมชาติสู่ความศักดิ์สิทธิ์ แม้นในเชิงทฤษฎีจะระบุว่านาฏศิลป์เกิดจากการเลียนแบบธรรมชาติ แต่ผู้ให้สัมภาษณ์นิรนามท่านที่ 2 ได้ให้มุมมองว่า ท่ารำที่ปรากฏในปัจจุบันไม่ใช่เพียงการเลียนแบบอากัปกริยาพื้นฐานแต่เป็นการ แปรสภาพสัญลักษณ์ให้กลายเป็นความวิจิตรทางวัฒนธรรม

“...มีงานในลักษณะเข้ามาเรื่อย ๆ เปลี่ยนรูปแบบการแสดงตามยุคสมัย มีการระบุงะเจาะจงมากขึ้น เช่น รำถวายพญานาค ซึ่งในอดีตอาจจะเป็นการแสดงซ้ำ ๆ เช่น ระเบียบเทพบันเทิง รำผุยผาย ที่มีรูปแบบดั้งเดิม แต่ปัจจุบันต้องมีการเลือกสรรมากขึ้น หรือออกแบบการแสดงใหม่ให้สอดคล้องกับสิ่งที่ลูกค้านับไว้” (นิรนามท่านที่ 2, สัมภาษณ์, 24 มกราคม 2569)

กล่าวคือ ท่ารำที่ดูอ่อนช้อยคือการเกลาคความอิสระ ความธรรมชาติให้มีความประณีตยิ่งขึ้น มีการใช้ทักษะมากขึ้น เพื่อใช้เป็นสื่อกลางที่เหมาะสมในการตอบแทนคำขอ งานที่เป็นการรำแก้บนมีมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ในช่วงศึกษาระดับมัธยมศึกษา

ณ วิทยาลัยนาฏศิลป์ และปัจจุบันยังคงมีงานในลักษณะเช่นนี้อย่างต่อเนื่อง เพียงแต่เปลี่ยนรูปแบบการแสดงตามยุคสมัย หรือออกแบบตามความต้องการของผู้ว่าจ้าง

จะเห็นได้ว่า วิวัฒนาการของนาฏศิลป์ไม่ได้เป็นเพียงการพัฒนาทักษะทางร่างกาย แต่คือการสร้างภาษาสื่อสารระหว่างโลกมนุษย์กับโลกเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้มนุษย์ในระยะที่ 1 สามารถบริหารจัดการความกลัวและความหวังผ่านนาฏศิลป์ได้ ในทำนองเดียวกันจากการสัมภาษณ์นิรนามท่านที่ 4 ในฐานะศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงานใหม่ ๆ พบว่า พิธีกรรมปาถกฐาเป็นสินค้าและธุรกิจ ตามทฤษฎีวิวัฒนาการระบุว่า ระยะที่ 1 คือการที่มนุษย์พึ่งพาธรรมชาติและไสยศาสตร์ ซึ่งในปัจจุบันบทบาทของนาฏศิลป์และดนตรีเชิงพิธีกรรมถูกปรับเปลี่ยนรูปแบบเพื่อตอบโจทย์ทางจิตวิทยาและพฤติกรรมกรรมการบริโภคของมนุษย์ คือ ถูกทำให้เป็นสินค้าและเน้นเรื่องธุรกิจมากขึ้น ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระบุว่า ปัจจุบันมีการจ้างรำแก้บนผ่านระบบออนไลน์ หรือการใช้เทคโนโลยีมีลต์มีเดียมาเสริมความศักดิ์สิทธิ์ ชี้ให้เห็นว่าวิวัฒนาการของนาฏศิลป์เป็นการนำความเชื่อมาบูรณาการกับความรวดเร็วและนวัตกรรม เพื่อสร้างพื้นที่ให้กับคนในวงการนาฏศิลป์ดนตรีและสร้างพื้นที่จาริตในสังคมสมัยใหม่

“...การเลียนแบบธรรมชาติในอดีตอาจจะจัดสร้างพิธีกรรมกันเองในหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันก็ทำให้เป็นธุรกิจมากขึ้น สามารถสร้างรายได้จากรูปแบบความเชื่อในอดีตจวบจนปัจจุบัน ศิลปินหรือผู้ประกอบการอาชีพด้านนี้มีการปรับตัวมากขึ้น เช่น จะเห็นได้ว่าการรับงานรำหรือการแสดงแก้บนในแพลตฟอร์มฟาสต์เวิร์ค (Fastwork)” (นิรนามท่านที่ 4, สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2569)

ระยะที่ 2 ช่วงสังคมที่มนุษย์คิดค้นวิธีการเพื่อยังชีพ ปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของนาฏศิลป์ ได้แก่ การเมืองการปกครอง นโยบายการศึกษา การเปลี่ยนแปลงทางสังคม นโยบายการท่องเที่ยวของภาครัฐ ตลอดจนการแข่งขันทางธุรกิจ ส่งผลให้เริ่มมีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งการหยิบยืมนาฏศิลป์ต่างถิ่นเข้ามาใช้ การแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่ใกล้เคียงกัน หรือแม้กระทั่งการผสมผสานนาฏศิลป์กับการแสดงประเภทอื่น ๆ (ปิยวดี มากพา, 2559, น.63-71) และวิธีการเพื่อใช้ชีวิตวิธีการหนึ่งของศิลปินทางด้านนาฏศิลป์ คือ การสร้างความสามารถรอบด้าน กล่าวคือ สามารถทำงานได้หลากหลายสาขาวิชา และหลายบทบาทในทางศิลปะ โดยมักจะผสมผสานงานสร้างสรรค์เข้ากับกิจกรรมทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา การบริหารจัดการธุรกิจและอื่น ๆ และด้วยความสามารถที่หลากหลายและครอบคลุมหลายด้าน จึงเป็นโอกาสของผู้ที่มีคุณลักษณะดังกล่าว และยังเป็นประโยชน์ในการบูรณาการการแสดงร่วมกับสิ่งอื่น ๆ ที่สะท้อนความเป็นมนุษย์และสุนทรียภาพของมนุษย์ ความหลากหลายดังกล่าวนี้จะสร้างเครือข่ายที่กว้างขวางขึ้นและเพิ่มความมั่นคงในจิตใจมนุษย์ ว่าตนเองจะสามารถมีชีวิตรอดในสังคม ตราบใดที่ยังมีพื้นที่รองรับความสามารถอย่างหลากหลาย (Frenette et al., 2018, p.339–352) อีกตัวอย่างสังคมที่มนุษย์คิดค้นวิธีการเพื่อยังชีพ เช่น การระบุตัวตนเฉพาะถิ่นของนาฏศิลป์พื้นเมืองอีสาน พื้นที่ที่มีอัตลักษณ์ของตนเอง มีกระบวนการทำรำที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นท้องถิ่น ตลอดจน องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์งาน เช่น วิถีชีวิตของคนในพื้นที่ ประเพณี พิธีกรรม ชาติพันธุ์ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสาน ดังนั้น ลักษณะเฉพาะดังกล่าวที่โดดเด่นไม่ซ้ำกับภูมิภาคอื่นในประเทศไทยได้สะท้อนออกมาผ่านการรำรำ โดยใช่วิธีต่าง ๆ ในร่างกายรูปแบบการแสดงนาฏศิลป์พื้นเมืองอีสานมีมาอย่างยาวนานและมีการผลิตผลงานอย่างต่อเนื่อง จะเห็นได้ว่ามีลักษณะที่เน้นความสนุกสนาน ทั้งที่มีเนื้อร้องและไม่มีเนื้อร้อง นาฏศิลป์พื้นเมืองอีสานมีการเผยแพร่สู่สังคมอย่างกว้างขวาง และเป็นสิ่งที่ถูกบูรณาการร่วมกับศาสตร์แขนงอื่น ๆ อย่างหลากหลายเพื่อสะท้อนอัตลักษณ์ของชาวอีสาน ซึ่งแสดงถึงการสอดแทรกตัวตนและวิถีชีวิต ตลอดจน ความเชื่อของชาวอีสานผ่านรูปแบบการแสดง เป็นการเล่าเรื่องบางอย่างผ่านท่าทางการรำรำหรือการฟ้อน ถือเป็นวิธีสื่อสารและต้องการบอกความเป็นตัวตนของชาวอีสาน

นอกจากนี้ อัตลักษณ์ของแต่ละจังหวัดในภาคอีสานของไทยยังมีความแตกต่างกัน เพราะแต่ละพื้นที่ก็มีผลผลิตที่เป็นเอกลักษณ์แตกต่างกันไป แม้กระทั่งภาษาก็มีสำเนียงที่แตกต่างกันไป ตัวอย่างการแสดงที่โดดเด่นและมีการเผยแพร่อย่างต่อเนื่อง อันเห็นได้จากผลการตอบรับที่ดีเสมอมา เช่น ฟ้อนภูไทกาฬสินธุ์ ฟ้อนแพรวกาฬสินธุ์ เป็นต้น ที่ได้สะท้อนลักษณะของหญิงสาวในจังหวัดกาฬสินธุ์ รวมทั้งเครื่องแต่งกายก็ยังใช้ลายผ้าที่เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นการเปิดพื้นที่และขยายกรอบความคิดให้เห็นความหลากหลายของคนในสังคม ซึ่งเป็นประชากรชาวไทยที่อยู่ร่วมกันในประเทศเดียวกัน เพียงแต่นาฏศิลป์พื้นเมืองอีสาน จะมีคุณลักษณะพิเศษที่แสดงออกถึงท่วงท่าและลีลาการฟ้อนรำที่แตกต่างจากภูมิภาคอื่น ๆ (นุจรินทร์ พลแสน, 2567, น.33-47)สอดคล้องกับผู้ที่สัมภาษณ์นิตนามท่านที่ 4 ที่กล่าวว่าวงการศิลปะของไทยทุกแขนงต้องหาจุดเด่นเพื่อนำเสนองานที่แตกต่างเพื่อโอกาสที่จะได้รับงานนั้น ๆ สามารถ เลือกความเฉพาะของบางท้องถิ่น เช่น หากเป็นคนภูมิภาคเหนือ สามารถที่จะนำเครื่องดนตรีเหนือมาสร้างในแนวทางใหม่ ผสมผสานทั้งทำนองและจังหวะ ผู้ชมผู้ฟังสามารถรับรู้ความเฉพาะถิ่นนี้ได้

“...หากโชคดีมีเครือข่ายก็จะไต่งานไป แต่ถ้าไม่มี ต้องสร้างคุณภาพและสร้างแสงในตนเองให้มากพอที่จะไปเข้าตาผู้ว่าจ้าง จากประสบการณ์ที่เคยประมูลงานหรือนำเสนองานในองค์กรต่าง ๆ แล้วไต่งาน เช่น ฟังแล้วไม่ต้องสงสัยว่าภูมิภาคใด จะหยิบไปสร้างสรรค์อะไร รำก็สามารถทำได้ เพราะมีการแบ่งจังหวะ ทำนอง มีเสียงเบา เสียงดัง จุดเร้าใจ (Climax)” (นิตนามท่านที่ 4, สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2569)

เช่นเดียวกับผู้ที่สัมภาษณ์นิตนามท่านที่ 5 ครูแผนกดนตรีและการแสดงโรงเรียนเอกชนแห่งหนึ่ง ที่กล่าวถึงประสบการณ์ที่มีโอกาสนำเสนอแนวทางการแสดงในเทศกาล ณ ประเทศอินเดีย โดยได้นำเสนอการแสดงแบบผสมผสานความเป็นไทยอีสาน เพราะต้องการความสนุกสนานและต้องการให้ผู้ชมสามารถร่วมเต้นรำกันได้

“...เป็นคนภาคกลางที่เชี่ยวชาญดนตรีและนาฏศิลป์แบบภาคกลาง และใช้สิ่งนี้ประกอบอาชีพมาตลอด แต่ตอนที่เสนองานต่างประเทศ ใช้ดนตรีอีสาน ต้องยอมรับว่าลายดนตรีอีสานมีเอกลักษณ์และมีเสน่ห์ดึงดูดมาก กระตุ้นผู้ชมให้ลุกขึ้นร่วมสนุกได้ง่ายมาก” (นิตนามท่านที่ 5, สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2569)

ระยะที่ 3 ช่วงสังคมที่มนุษย์มีวิถีชีวิตทันสมัยและเกิดอุตสาหกรรม พฤติกรรมการปรับตัวและป้องกันตัวของมนุษย์มีความยืดหยุ่นและคล่องตัว ดันรนเพื่อความอยู่รอดภายใต้สภาพแวดล้อมที่ซับซ้อนและอันตราย โดยมีการบูรณาการกลยุทธ์แบบเฉพาะด้านและเกี่ยวข้องกับกระบวนการสติปัญญา เช่น จินตนาการหรือการแสวงหาข้อมูลเพื่อการปรับตัวกับภัยคุกคามใหม่ ๆ กลยุทธ์การปรับตัวเฉพาะด้าน การตอบสนองที่รวดเร็ว แม่นยำและเป็นไปตามนิสัยแต่ละบุคคล หรือความคุ้นเคย ความชื่นชอบ แม้กระทั่งความถนัด เพื่อที่จะช่วยสามารถดูแลรักษาตนเอง สร้างความสงบและปลอดภัยในชีวิตได้ ดังนั้น การตัดสินใจในแต่ละครั้งของมนุษย์ไม่ได้เกิดตามสัญชาตญาณโดยตรง หากแต่เกี่ยวข้องกับกระบวนการคิด จินตนาการ การคำนวณที่ยืดหยุ่นตามสถานการณ์ในขณะนั้น (Mobbs et al., 2024) ในระยะที่ 3 นี้ เน้นความเป็นปัจเจกและเสรีภาพ ซึ่งมีความเห็นอย่างหลากหลายในกลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ ดังนี้

“...เรามีพื้นฐานเป็นนาฏศิลป์ดั้งเดิมและนาฏศิลป์พื้นเมือง ลอกเลียนแบบท่ารำตาม ๆ กันมา แต่เมื่อมาเป็นครูในโรงเรียน ก็พบข้อจำกัดหลายด้าน เช่น เครื่องแต่งกาย นักเรียน ผู้ช่วย จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนในทุกครั้งของการแสดงแต่ละงาน อาจจะไม่ได้อะไรมาเพื่อความสะดวกใหม่เสมอไป แต่ปรับเพื่อเอาตัวรอดในแต่ละงาน ซึ่งโรงเรียนมีอีเวนต์ (event) เยอะมาก ๆ” (นิตนามท่านที่ 1, สัมภาษณ์, 24 มกราคม 2569)

วิวัฒนาการของนาฏศิลป์มีความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างกับระดับความเจริญของสังคมอย่างมีนัยสำคัญ ชำนาญ รอดเหตุภัย (2553) กล่าวว่าแนวคิดของมอร์แกนแบ่งได้ 3 ยุค ซึ่งสอดคล้องกับนาฏศิลป์ที่เริ่มจากการทำหน้าที่เป็นพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ที่มนุษย์ใช้การเลียนแบบธรรมชาติร้ายรำเพื่ออ้อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จนกลายเป็นสื่อสะท้อนอัตลักษณ์กลุ่มคน และเข้าสู่ยุคที่ขับเคลื่อนด้วยอุตสาหกรรม ตลอดจนความเชื่อมโยงกับทฤษฎีวิวัฒนาการของของคลิฟฟอร์ด เจมส์ เกียร์ช นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันที่มีชื่อเสียงและมีอิทธิพลต่อแนวทางมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ ที่กล่าวว่าวัฒนธรรมไม่ใช่เพียงสิ่งของหรือพฤติกรรม แต่คือระบบความหมายและค่านิยมที่คนกลุ่มหนึ่งสร้างขึ้น การเข้าถึงวัฒนธรรมต้องอาศัยการตีความ ในสังคมมีความเหลื่อมล้ำและความแตกต่าง วัฒนธรรมจึงไม่ใช่สิ่งที่ทุกคนมีส่วนร่วม แต่เป็นวิธีที่สังคมจัดการกับความแตกต่าง (อศิน รพีพัฒน์, 2551, น.74-75) วิวัฒนาการของนาฏศิลป์ตามแนวคิดของมอร์แกนทำให้เห็นภาพกว้างของรากเหง้า นำเสนอนาฏศิลป์ในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีการปรับเปลี่ยนจนปัจจุบัน ในขณะที่แนวคิดของเกียร์ชสะท้อนความลึกซึ้งของจิตวิญญาณมนุษย์ที่ให้ความสำคัญกับความหมายกับความเปลี่ยนแปลง ผู้วิจัยสามารถสรุปเป็นตารางได้ ดังนี้

ตารางที่ 1 ตารางเปรียบเทียบการวิเคราะห์ตามแนวทฤษฎีวิวัฒนาการของวัฒนธรรมของมอร์แกน (ชำนาญ รอดเหตุภัย, 2553, น.80-81) กับรูปแบบนาฏศิลป์จากทฤษฎีและการสัมภาษณ์เชิงลึก และทฤษฎีวิวัฒนาการของคลิฟฟอร์ด เจมส์ เกียร์ช (อศิน รพีพัฒน์, 2551, น.74-79)

มอร์แกน	เกียร์ช	บทบาทของนาฏศิลป์
สังคมป่า (Savagery) ช่วงสังคมที่มนุษย์พึ่งพาสิ่งที่ธรรมชาติผลิตไว้ให้	วัฒนธรรมคือสัญชาตญาณ ในยุคที่มนุษย์เปราะบาง มีวัฒนธรรมเพื่อจัดการความกลัวต่อธรรมชาติให้กลายเป็นความเชื่อที่มีระเบียบ	เป็นรูปแบบนาฏศิลป์ที่เกิดขึ้นจากการเลียนแบบธรรมชาติและเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีการใช้นาฏศิลป์เพื่อบูชาเทพเจ้าเพื่อดลบันดาลสิ่งที่มนุษย์ต้องการ เป็นสื่อกลางในการตอบแทนคำขอ
สังคมบ้าน (Barbarism) ช่วงสังคมที่มนุษย์คิดค้นวิธีการเพื่อยังชีพ	การสร้างแผนผังความหมาย มนุษย์เริ่มใช้สัญลักษณ์ เพื่อสร้างความภาคภูมิใจและระบบความสัมพันธ์ทางสังคม	มีปัจจัยทางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้อง พัฒนาความสามารถที่หลากหลาย มีการนำเสนอเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นอย่างเฉพาะเจาะจงมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อเพิ่มผลผลิตมาตอบโจทย์มนุษย์ ต้องหาจุดเด่นเพื่อขายงานที่แตกต่าง
สังคมเมือง (Civilization) ช่วงสังคมที่มนุษย์มีวิถีชีวิตทันสมัยและเกิดอุตสาหกรรม	การสร้างความหมายใหม่ ในบริบทโลกใหม่เพื่อสื่อสารคุณค่าและสร้างมูลค่าในพื้นที่สัญลักษณ์ มีความแตกต่างอย่างสร้างสรรค์ในสังคม	ความทันสมัย มีความยืดหยุ่นเพื่อสร้างสรรค์ผลงานใหม่ ๆ ที่เกิดจากจินตนาการและประสบการณ์ของผู้ผลิตผลงาน การตอบสนองความต้องการในยุคสมัยปัจจุบันและอนาคต มีการพัฒนาหลักสูตรหรือแผนการสอนด้วย

2. แนวทางในการส่งเสริมนาฏศิลป์ไทยให้เติบโตในสังคมมนุษย์ยุคปัจจุบันและอนาคต

ผลการวิจัยพบว่า จากความพยายามสร้างความความคล่องตัวเพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ ทำให้เกิดการพัฒนาด้านเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับศิลปะการแสดง เช่น การแสดงภาพสามมิติ แสง เสียง สื่อดิจิทัล เป็นต้น การนำเสนอการแสดงนาฏศิลป์ในยุคปัจจุบันหรืออนาคตยังคงสามารถรักษาเอกลักษณ์และมรดกทางวัฒนธรรมจากระยะแรกที่พึงพาธรรมชาติได้ รวมทั้งยุคที่มีการปฏิบัติตามกันมาของคนในสังคม โดยสามารถส่งเสริมการผสมผสานทำซ้ำดั้งเดิมกับการใช้เทคโนโลยีในการสร้างผลงานใหม่ ๆ ที่มีความทันสมัย เพิ่มมิติการแสดงเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้ชมในยุคใหม่ และสามารถนำเทคโนโลยีมาปรับใช้เพื่อพัฒนาให้เข้ากับยุคสมัยได้ การเสริมสร้างความภูมิใจในท้องถิ่น ระยะที่มีการนำเสนอเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นอย่างเฉพาะเจาะจง เป็นช่วงที่มีการส่งเสริมการศึกษานาฏศิลป์พื้นบ้านจากทุกภูมิภาคของไทย ฉะนั้น เพื่อให้องค์ความรู้เกี่ยวกับเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่นยังคงอยู่ แนวทางหนึ่งที่จะช่วยส่งเสริมสิ่งนี้ได้คือ นำไปเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนการสอนในโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัย เพื่อสร้างความรู้สึกรักความเป็นเจ้าของและหวงแหนมรดกทางวัฒนธรรมของสังคมตนเอง ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงอดีตและอนาคตของชุมชน ทั้งยังสามารถพัฒนาร่วมกับอุตสาหกรรมบันเทิงและการท่องเที่ยวได้อีกด้วย อันจะช่วยสร้างมูลค่าให้กับศิลปะการแสดงมากขึ้น และมุ่งเน้นสิ่งที่ตอบสนองต่อความต้องการของตลาด เช่น การแสดงในงานเทศกาลสำคัญของชุมชน การแสดงในสถานที่สำคัญ การแสดงบนเวที ร่วมกับการจัดกิจกรรมที่สามารถเข้าถึงผู้ชมได้หลากหลายรูปแบบมากขึ้น เป็นต้น

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยนี้ ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ได้ ดังนี้

1. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงวิวัฒนาการระหว่างบริบททางสังคมและวัฒนธรรมกับการปรับเปลี่ยนรูปแบบของนาฏศิลป์ไทยในแต่ละยุค (ยุคป่าถึงยุคอารยธรรม) พบว่า นาฏศิลป์สัมพันธ์กับบริบทสังคมเพราะทำหน้าที่เป็นเครื่องมือจัดการความเชื่อและความหวังของมนุษย์ โดยมีวิวัฒนาการจากการเลียนแบบธรรมชาติและสัญชาตญาณเบื้องต้น ไปสู่การร่ายรำที่มีระเบียบแบบแผนเพื่อสื่อสารกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ในระยะแรก นาฏศิลป์ถูกใช้เป็นสื่อกลางศักดิ์สิทธิ์ผ่านการจัดระเบียบท่วงท่าให้ประณีต เพื่อตอบสนองสิ่งศักดิ์สิทธิ์และจัดการกับความกลัวต่อธรรมชาติ เปลี่ยนสภาพจากความเคลื่อนไหวที่อิสระในชีวิตประจำวัน สู่การเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่ใช้เชื่อมโยงโลกมนุษย์กับโลกเหนือธรรมชาติ มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบเพื่อตอบสนองสังคมร่วมสมัย เช่น การนำนาฏศิลป์พื้นเมืองมาเป็นทุนทางวัฒนธรรม เพื่อประกาศตัวตนของกลุ่มคนในพื้นที่ส่วนกลาง มีการผสมผสานวัฒนธรรมเพื่อความอยู่รอดในระยะที่สังคมเริ่มคิดค้นการยังชีพ

2. เพื่อสังเคราะห์รูปแบบและกลไกการปรับตัวของนาฏศิลป์ไทยในการตอบสนองสังคมร่วมสมัยและการดำรงอยู่แบบยั่งยืนในอนาคต พบว่า รูปแบบการปรับตัวเพื่อความยั่งยืนของนาฏศิลป์ไทย นอกจากถูกนำเข้าสู่ระบบการศึกษาเพื่อสร้างและรักษาองค์ความรู้แล้ว ยังได้ยกระดับสู่อุตสาหกรรมบันเทิงและการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ เกิดพลวัตเชิงอุตสาหกรรมและการบูรณาการนวัตกรรม นาฏศิลป์ไทยถูกปรับเปลี่ยนตามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ ศิลปินและครุฑนาฏศิลป์ต้องปรับบทบาทเป็น ผู้บริหารจัดการทรัพยากรที่มีความยืดหยุ่นสูง เพื่อเอาตัวรอดภายใต้การแข่งขันและข้อจำกัดในสังคม มีการใช้จินตนาการและนวัตกรรมเพื่อสร้างความแปลกใหม่ ก้าวข้ามจารีตดั้งเดิมสู่ระดับสากล โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นเครื่องมือทำให้มรดกทางวัฒนธรรมคงอยู่ได้ในมิติที่น่าสนใจและสอดคล้องกับวิถีชีวิตในยุคดิจิทัล

ดังนั้น โดยสรุปงานวิจัยนี้ ค้นพบข้อมูลใหม่จากการรวบรวมข้อมูลโดยเฉพาะการสัมภาษณ์เชิงลึก คือ การปรับตัวจากจารีตสู่ธุรกิจวัฒนธรรมส่งผลให้นาฏศิลป์ไทยยกระดับจากมรดกเพื่อการอนุรักษ์สู่ธุรกิจด้านความเชื่อโดยใช้แพลตฟอร์มออนไลน์ เพื่อตอบสนองมนุษย์ยุคดิจิทัล และสภาวะย้อนแย้งระหว่างจารีตและพื้นที่สร้างสรรค์ โดยปรากฏข้อจำกัดของกฎเกณฑ์ในบริบทการศึกษาและการประกวดนาฏศิลป์ไทยที่สวนทางกับความอิสระ

การอภิปรายผล

การวิจัยนี้ ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ ดังนี้

1. การแปรสภาพสัญชาตญาณสู่ความประณีตทางวัฒนธรรม แม้จะสอดคล้องกับมาโนช เมืองพรม (2557) ที่ระบุว่านาฏศิลป์มีมูลเหตุมาจากการเลียนแบบธรรมชาติ แต่ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกทำให้พบข้อโต้แย้งที่สำคัญว่า นาฏศิลป์ในบทบาทเชิงพิธีกรรมไม่เพียงเลียนแบบอย่างตรงไปตรงมาเท่านั้น แต่มีการจัดระเบียบท่วงท่าลีลาให้มีความวิจิตรบรรจงยิ่งขึ้น ประเด็นนี้ชี้ให้เห็นว่านาฏศิลป์ทำหน้าที่พิเศษเพื่อยกระดับการสื่อสารกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยใช้ความประณีตเป็นตัวชี้วัดความเคารพและความเหมาะสมในการตอบแทน ผลการวิจัยชี้ให้เห็นปรากฏการณ์ที่ทฤษฎีวิวัฒนาการดั้งเดิมอาจยังไม่ได้กล่าวถึงครอบคลุมคือการที่ความเชื่อดั้งเดิมถูกทำให้เป็นสินค้า การเข้าสู่แพลตฟอร์มดิจิทัลของการรำแก้บน เช่น Fastwork ชี้ให้เห็นว่าเทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือจัดระเบียบศรัทธาให้สอดคล้องกับพฤติกรรมของมนุษย์ยุคใหม่ นาฏศิลป์ในระยะนี้จึงมีสถานะเป็นทุนความเชื่อที่มีชีวิตที่เปลี่ยนความกลัวเป็นโอกาสทางธุรกิจได้อย่างเบ็ดเสร็จ

ในทำนองเดียวกันกับงานวิจัยเรื่อง การพัฒนาต้นแบบคุณลักษณะนักจัดการธุรกิจการแสดงที่พึงประสงค์ ที่พบว่าคุณลักษณะที่พึงประสงค์ คือการบูรณาการความเชี่ยวชาญทางศาสตร์และศิลป์ เพื่อยกระดับนาฏศิลป์จากอดีตสู่ความยั่งยืนในอนาคต นักจัดการธุรกิจในอนาคตต้องมีคุณลักษณะสำคัญ 3 ด้าน ได้แก่ 1) การบูรณาการความรู้และภาษาเพื่อก้าวสู่ระดับสากล นักจัดการธุรกิจต้องมีความรู้ทั้งงานอนุรักษ์และงานสร้างสรรค์ร่วมสมัย โดยต้องก้าวข้ามเพียงการเลียนแบบท่าทางในอดีต ไปสู่การเข้าใจจารีตประเพณีและวิถีชีวิตอาเซียนอย่างลึกซึ้ง รวมถึงมีความสามารถด้านภาษาอังกฤษและภาษาเพื่อนบ้าน 2) การใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือเสริมความศักดิ์สิทธิ์และภาพลักษณ์ นักจัดการธุรกิจการแสดงต้องมีทักษะการใช้เทคโนโลยีเพื่อการแสดงที่น่าตื่นตาตื่นใจและเพื่อการนำเสนอผ่านสื่อดิจิทัล ภาพลักษณ์ที่ทันสมัยนี้ช่วยบริหารจัดการความคาดหวังของผู้ชม และสร้างความสะดวกในการเข้าถึง 3) ความเป็นผู้ประกอบการทางวัฒนธรรมที่มีคุณธรรม โดยต้องเปลี่ยนกรอบความคิดจากการเป็นเพียงผู้รับถ่ายทอดท่ารำ ไปสู่การเป็นผู้บริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมที่มีความคิดสร้างสรรค์ ยืดหยุ่น และมีจรรยาบรรณในการวิชาชีพ คุณลักษณะทั้งหมดนี้สะท้อนว่านักจัดการธุรกิจการแสดงคือกลไกสำคัญที่ทำให้จารีตนาฏศิลป์สามารถพัฒนาสู่อุตสาหกรรมสร้างสรรค์ได้จริงตามความต้องการของตลาดแรงงาน (ปิยวดี มากพา, 2559, น.63-71)

2. บทบาทการสร้างอัตลักษณ์กลุ่ม จากรากเหง้าสู่ทุนทางวัฒนธรรม นาฏศิลป์พื้นเมืองเป็นประเด็นสำคัญในฐานะเครื่องมือสร้างอัตลักษณ์และการจัดการทุนทางวัฒนธรรม บทบาทของนาฏศิลป์ในระยะที่ 2 ซึ่งเป็นช่วงเวลาแห่งการสร้างตัวตนและการยังชีพ ข้อมูลจากการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่า นาฏศิลป์พื้นเมือง ได้ยกระดับขึ้นเป็นทุนทางวัฒนธรรมเพื่อประกาศตัวตนและสร้างความโดดเด่นในพื้นที่ส่วนกลางตลอดจนระดับนานาชาติ กลไกนี้ทำให้อัตลักษณ์กลุ่มมีความเข้มแข็งขึ้นผ่านการปลุกฝังในสถาบันการศึกษา ในทางตรงกันข้ามกับบริบทของศิลปะอีกแขนงหนึ่งคือ การออกแบบ มีการนำเสนอประเด็นวัฒนธรรมแท้แข็ง

ในเทศกาลงานออกแบบกรุงเทพฯ 2565 (Bangkok Design Week) ที่กล่าวถึง ความตายของสุนทรียะในกรอบแห่งที่พยายามคงสภาพเดิมไว้ให้มากที่สุดจนศิลปะขาดลมหายใจ การเคลื่อนไหวของคนรุ่นใหม่เช่น ปรากฏการณ์ “หิมพานต์มาร์ชเมลโล่” ที่นำความล้ำสมัยมาสร้างสรรค์ใหม่จนเกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจและสร้างความยืดหยุ่นให้วัฒนธรรมสามารถคงอยู่ได้ในสังคมจริง ไม่ใช่เพียงการถูกบรรจุไว้ในพิพิธภัณฑ์หรือที่ที่ไม่มีคนเข้าถึง การยึดติดอัตลักษณ์ประจำถิ่นจึงอาจจะนับได้ว่าเป็นวัฒนธรรมแท้แท้ที่อ้างความแท้จริงเพื่อสกัดกั้นการเปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตาม ผลของการสร้างสรรค์นี้ชี้ให้เห็นว่าการชุบชีวิตของเก่าให้มีมูลค่าต้องอาศัยการตีความใหม่ การสร้างอัตลักษณ์กลุ่มที่เข้มแข็งจึงไม่ได้เกิดจากการแช่แข็งรากเหง้า แต่เกิดจากการแปรรูปสุนทรียะเฉพาะถิ่นให้ตอบโจทย์พฤติกรรมผู้บริโภค ทั้งนี้การแช่แข็งวัฒนธรรมอาจทำให้เยาวชนห่างเหินและมองว่าเป็นเรื่องล้าสมัย แต่ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าการนำนาฏศิลป์เข้าสู่ระบบการศึกษาเพื่อสร้างความรู้สึกรักเป็นเจ้าของนั้นสำคัญ การอภิปรายประเด็นนี้จึงยืนยันว่า การรักษาองค์ความรู้ที่ดีที่สุดคือการทำให้วัฒนธรรมนั้นมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจมากกว่าการบังคับให้อนุรักษ์ตามจารีตที่แช่แข็งไว้เพียงอย่างเดียว วิวัฒนาการของนาฏศิลป์จากรากเหง้าสู่ทุนทางวัฒนธรรมจึงเป็นการปลดล็อกวัฒนธรรมออกจากสถานะแช่แข็ง โดยเปลี่ยนจากวัตถุโบราณให้กลายเป็นวัตถุดิบชั้นดีสำหรับการสร้างสรรค์นวัตกรรม ซึ่งส่งผลให้ทั้งศิลปินและท้องถิ่นสามารถดำรงชีพและรักษาอัตลักษณ์ไว้ได้อย่างยั่งยืนในโลกที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา (สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (องค์การมหาชน), 2565) สิ่งนี้เป็นตัวสะท้อนการปลดล็อกศิลปะไทยออกจากสถานะวัฒนธรรมแช่แข็ง ทำให้ศิลปินเป็นนักจัดการทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถแปรรูปวัตถุดิบเดิมหรือร่องรอยข้อมูลในอดีตให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่ตอบโจทย์เศรษฐกิจ

ภาพที่ 1 กาชาปองหิมพานต์มาร์ชเมลโล่ (มิวเซียมสยาม, 2569)

3. นามวลศิลป์ไทยในฐานะอุตสาหกรรมสร้างสรรค์และการปรับตัวเพื่อความยั่งยืน การบูรณาการเทคโนโลยีและวัฒนธรรมชาติ
อื่น ๆ เข้ากับนามวลศิลป์ไทย ไม่ใช่การถูกรวบงำ แต่คือการสร้างลูกผสมเพื่อขยายขอบเขตการสื่อสารสู่ระดับสากล ผลการศึกษา
ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงในระยะที่ 3 สะท้อนให้เห็นจุดเปลี่ยนสำคัญของวิชาชีพนาฏศิลป์ไทย แสดงให้เห็นว่าความอยุ่รอดของ

นาฏศิลป์ในยุคนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความงามเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับทักษะทางธุรกิจและการแข่งขันด้วย นาฏศิลป์ร่วมสมัยไม่ใช่การทำลายของเก่าแต่เป็นการสร้างตัวตนใหม่ การนำวัฒนธรรมตะวันตกมาครอบวัฒนธรรมไทย ไม่ได้ส่งผลให้คุณค่าดั้งเดิมหายไป แต่เป็นการสร้างรูปแบบหรือภาษาใหม่ของนาฏศิลป์คนตรี เพื่อให้คนรุ่นปัจจุบันเข้าใจได้ง่ายขึ้น และเพื่อสร้างเครือข่ายระดับนานาชาติที่กว้างขวางมากขึ้น ศิลปินมีการค้นหาข้อมูลในรูปแบบต่าง ๆ เพิ่มขึ้น มีการบูรณาการเทคโนโลยีเข้ามาในการออกแบบ การเคลื่อนไหว เป็นการเพิ่มคุณภาพในผลงานและเพิ่มคุณค่าทางเศรษฐกิจให้กับธุรกิจสายศิลปะการแสดง การเต้นรำหรือนาฏศิลป์นั้น มีการใช้ร่างกายเป็นสื่อกลาง ศักยภาพในการแสดงออกของมนุษย์จึงเป็นสัญลักษณ์ทางภาษาที่เป็นนามธรรมรูปแบบหนึ่งเพื่อสื่อเนื้อเรื่องบางอย่าง เช่นเดียวกับการศึกษาเรื่องการบ่มเพาะความเชื่อมโยงระหว่างความคิดเชิงสร้างสรรค์และการคิดเชิงนวัตกรรมในการออกแบบท่า การสร้างสรรค์เกิดขึ้นได้อย่างหลากหลายมิติ กลายเป็นนวัตกรรมทางด้านศิลปะการแสดงในระดับที่สูงขึ้น การพัฒนาผลงานการแสดงมักเน้นความแปลกใหม่ แตกต่าง และเกี่ยวข้องกับแนวคิดหลัก (Theme) บางอย่าง ซึ่งวิถีชีวิตในขณะนี้ เป็นรูปแบบการคิดเชิงพื้นที่ที่สร้างขึ้นจากการประดิษฐ์ใหม่ ๆ โดยเน้นประโยชน์ทางสังคมและเศรษฐกิจ จากเดิมที่โดยทั่วไปการสอนนาฏศิลป์เป็นรูปแบบตามธรรมชาติของครูผู้สอนและผู้เรียน แต่ในการคิดสร้างสรรค์เพื่อเกิดชุดการแสดงใหม่ ๆ นั้นจะต้องอาศัยองค์ประกอบพื้นฐานนาฏศิลป์และทักษะความชำนาญ เพื่อให้ความผสมผสานด้านอื่น ๆ เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว เช่น จินตนาการ แนวคิดทางจิตวิทยา รวมไปถึงการปลดปล่อยร่างกาย การขยายขอบเขตความคิดให้กว้างขวางขึ้น และสามารถแสดงเจตนาการของตนเองในการผลิตผลงานได้อย่างอิสระ (Dou et al., 2021)

ข้อค้นพบ หรือองค์ความรู้ใหม่

1. การปรับจากจารีตสู่สินค้าและธุรกิจทางศิลปวัฒนธรรม องค์ความรู้เดิมมักมองนาฏศิลป์ในฐานะมรดกที่ต้องอนุรักษ์ แต่ข้อค้นพบใหม่แสดงให้เห็นว่า นาฏศิลป์ในฐานะเครื่องมือจัดการความกลัว หรือระยะพึงพาธรรมชาติมิได้หายไป แต่ถูกยกระดับเป็นธุรกิจด้านความเชื่อ โดยใช้ความประณีตของนาฏศิลป์เป็นเครื่องมือต่อรอง การบน ขอพร และแก้บนที่ดูจะมีมูลค่าสูงกว่าอาหารหรือสิ่งของ เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ รวมทั้งแพลตฟอร์มดิจิทัลกับความศักดิ์สิทธิ์ที่มีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น การรับจ้างรำแก้บนผ่านระบบออนไลน์ เช่น Fastwork ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงจารีตดั้งเดิมเข้ากับพฤติกรรมผู้บริโภคในยุคดิจิทัล

2. กลยุทธ์การปรับตัวเพื่ออยู่รอด งานวิจัยนี้สะท้อนว่าวิวัฒนาการนาฏศิลป์ไม่ใช่เรื่องสุนทรียภาพเพียงอย่างเดียว แต่เป็นเรื่องของความคล่องตัวและยืดหยุ่น การยอมสูญเสียรากเหง้าบางส่วน ในระยะที่ 2 ศิลปินจำเป็นต้องตัดทอนบางกระบวนการที่รำออก เพื่อตอบโจทยตลาดท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการยอมแลกอัตลักษณ์บางส่วนกับความอยู่รอดทางเศรษฐกิจ องค์ความรู้ใหม่แสดงให้เห็นว่าศิลปินไม่ได้เสียขวัญแค่การร่นรำตามแบบแผน แต่ต้องมีทักษะการบริหารจัดการ การตลาด และการใช้เทคโนโลยีเพื่อสร้าง “แสงในตนเอง” ตามที่กลุ่มตัวอย่างได้นิยามไว้

3. ความย้อนแย้งระหว่างจารีตเข้มงวดกับพื้นที่เสรีสร้างสรรค์ งานวิจัยนี้สะท้อนปรากฏการณ์ความย้อนแย้งในบทบาทเดียวของคนในวงการนาฏศิลป์ โดยเฉพาะในบริบทโรงเรียนที่ต้องเข้าร่วมการประกวด ที่ตัวชี้วัดความสำเร็จขึ้นอยู่กับความแม่นยำเชิงจารีต ซึ่งอาจจะกดทับจินตนาการของผู้สร้างสรรค์ ในขณะที่พื้นที่ภายนอกโรงเรียนกลับเป็นพื้นที่แห่งการบูรณาการที่บุคคล

สามารถสลับบทบาทระหว่างผู้รักษาจาริตและนั้ตกรได้ตามบริบทของผู้ว่าจ้าง ชี้ให้เห็นว่านาฏศิลป์ไทยในปัจจุบันมีลักษณะเป็นจาริตที่มีความยืดหยุ่น

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

1.1 โรงเรียนที่มีชุมชนนาฏศิลป์ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สาขานาฏศิลป์ระดับอุดมศึกษา สามารถส่งเสริมด้วยการนำเสนอเนื้อหาที่แฝงด้วยเรื่องในอดีตหรือประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมที่สืบทอดต่อกันมาที่ไม่เคยเรียนรู้กันมาก่อน เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจในวัฒนธรรม อาจจะเป็นหลักสูตรระยะสั้น เป็นต้น

1.2 หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น โรงเรียนที่มีชุมชนนาฏศิลป์ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สาขานาฏศิลป์ระดับอุดมศึกษา ควรพัฒนาหลักสูตรที่นำการฝึกสดีและปรับโครงสร้างสรีระมาเป็นจุดขายใหม่ เพื่อขยายฐานผู้เรียนจากกลุ่มที่เน้นสุนทรียภาพไปสู่กลุ่มที่ต้องการพัฒนาคุณภาพชีวิต

1.3 เป็นแนวทางในการพัฒนาผลงานสร้างสรรค์นาฏศิลป์ให้สอดคล้องกับบริบทปัจจุบัน ทั้งในเชิงอัตลักษณ์ท้องถิ่นและการต่อยอดสู่อุตสาหกรรมสร้างสรรค์ รวมถึงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับพฤติกรรมผู้ชมและผู้ว่าจ้างในตลาดงานรูปแบบออนไลน์ของสาขานาฏศิลป์ เพื่อวิเคราะห์ว่าปัจจัยใดที่ส่งผลต่อการตัดสินใจใช้บริการผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัล จะเป็นการต่อยอดจากวิวัฒนาการในระยะที่ 3 ของงานวิจัยนี้

2.2 ควรมีการวิจัยเชิงทดลอง เกี่ยวกับผลลัพธ์ของนาฏศิลป์ไทยต่อการปรับบุคลิกภาพและสุขภาพจิตโดยใช้การวัดผลเชิงประจักษ์ เพื่อยืนยันข้อค้นพบในงานวิจัยนี้ให้มีความน่าเชื่อถือในเชิงวิทยาศาสตร์มากขึ้น เป็นการบูรณาการข้ามศาสตร์

เอกสารอ้างอิง

- ชลธิชา สุขสำราญ. (2559). นาฏศิลป์ไทยเสริมสร้างบุคลิกภาพสำหรับเด็กวัย 6-12 ปี. *วารสารดนตรีและการแสดง*, 2(2), 63-75.
- ชำนาญ รอดเหตุภัย. (2553). *การวิจัยทางภาษาไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทวีศักดิ์ ชูมา และภาวิณี บุญจันดา. (2560). *การสร้างคลังคำศัพท์ภาษาอังกฤษในแหล่งโบราณสถานที่ได้รับการขึ้นทะเบียนในจังหวัดนครสวรรค์*. (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย: นครสวรรค์.
- ปริญธร เวทยานุกุล. (2566). *ชาติพันธุ์สัมพันธ์ : การเมืองของความสัมพันธ์และแนวคิดการศึกษา*. สืบค้นเมื่อ 8 พฤศจิกายน 2568, จาก <https://www.sac.or.th/portal/th/article/detail/444>
- ปิยวดี มากพา. (2559). การพัฒนาด้านแบบคุณลักษณะนั้กจัดการธุรกิจการแสดงที่พึงประสงค์. *Institute of Culture and Arts Journal*, 18(1), 63-71.
- นุจรินทร์ พลแสน (2567). ฟ้อนทางหวาน: การสร้างอัตลักษณ์นาฏศิลป์อีสานของ วิทยาลัยนาฏศิลป์กาฬสินธุ์. *วารสารวิพิธพัฒนศิลป์*, 4(2), 33-47.

- มาโนช เมืองพรม. (2557). เอกสารประกอบการเรียน เรื่องคุณค่าทางภูมิศิลป์และการละคร ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6. สืบค้นเมื่อ 8 พฤศจิกายน 2568, จาก <https://sobphrae1.wordpress.com/>
- มนชนก รัตน์จางค์. (2561). การพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาภูมิศิลป์ ด้วยรูปแบบการสอนแบบทางตรงผสมผสานทักษะปฏิบัติของเดวิส สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5. (ปริญญานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี: ปทุมธานี.
- มิวเซียมสยาม. (2569). ก๊าซปองหิมพานต์มาร์ชเมลโล่. สืบค้นเมื่อ 5 มีนาคม 2569, จาก <https://www.museshop.org/product/49652-46348/motmo-gashapon-himmapan>
- สมชาย ฤคภาสน์วิวัฒน์. (2564). ระบบคิดและการสร้างอารยธรรม (Mindset and Civilization). *วารสารบริหารธุรกิจอุตสาหกรรม*, 3(1), 1-7.
- สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (องค์การมหาชน). (2565). *อยากขับเคลื่อนสังคมไปข้างหน้า อย่าแข่งแข่งวัฒนธรรม*. สืบค้นเมื่อ 27 กุมภาพันธ์ 2569, จาก <https://www.bangkokdesignweek.com/bkkdw2022/content/16296>
- อมรา กล้าเจริญ. (2542). *สุนทรียภูมิศิลป์ไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- อดิน รพีพัฒน์. (2551). *วัฒนธรรมคือความหมาย ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: บริษัทไอ.เอส. พรินติ้งเฮาส์ จำกัด.
- อาคม สายาคม. (2545). *รวมงานนิพนธ์ของนายอาคม สายาคม ผู้เชี่ยวชาญภูมิศิลป์ กรมศิลปากร*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เอกรงค์ ปั่นพงษ์ และพิชญพร ประครองใจ. (2566). การสื่อสารเพื่อการปรับตัวทางวัฒนธรรมของนักศึกษาต่างชาติ กลุ่มมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐในเขตภาคเหนือ. *Journal of Management Science Pibulsongkram Rajabhat University*, 6(1), 1-20.
- Dou, X., Li, H., and Jia, L. (2021). The linkage cultivation of creative thinking and innovative thinking in dance choreography. *Thinking Skills and Creativity*, 41(2), 1–10.
- Frenette, A., Martin, N. D., and Tepper, S. J. (2018). Oscillate wildly: the under-acknowledged prevalence, predictors, and outcomes of multi-disciplinary arts practice. *Cultural Trends*, 27(5), 339–352.
- Mobbs D., Wise T., Tashjian S., Zhang J., and Friston K. Headley D. (2024). SURVIVAL IN A WORLD OF COMPLEX DANGERS. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 167(11), 1-84.
- Morgan, H. (2021). Conducting a Qualitative Document Analysis. *The Qualitative Report*, 27(1), 64-77.
- Thompson, V. Considering Ideas of Collective Action. (2023). Institutions, and “Hunter-Gatherers” in the American Southeast. *Journal of Archaeological Research*, 31(4), 503–560.

บุคลากรกรม

- นิรนามท่านที่ 1 (ผู้ให้สัมภาษณ์). รัตนะ พูนเกษม (ผู้สัมภาษณ์). สัมภาษณ์ออนไลน์ผ่าน Google Meet. เมื่อวันที่ 24 มกราคม 2569.
- นิรนามท่านที่ 2 (ผู้ให้สัมภาษณ์). รัตนะ พูนเกษม (ผู้สัมภาษณ์). สัมภาษณ์ออนไลน์ผ่าน Google Meet. เมื่อวันที่ 24 มกราคม

2569.

นิรนามท่านที่ 3 (ผู้ให้สัมภาษณ์). รัตนะ พูนเกษม (ผู้สัมภาษณ์). สัมภาษณ์ออนไลน์ผ่าน Google Meet. เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2568.

นิรนามท่านที่ 4 (ผู้ให้สัมภาษณ์). รัตนะ พูนเกษม (ผู้สัมภาษณ์). สัมภาษณ์ออนไลน์ผ่าน Google Meet. เมื่อวันที่ 18 มกราคม 2569.

นิรนามท่านที่ 5 (ผู้ให้สัมภาษณ์). รัตนะ พูนเกษม (ผู้สัมภาษณ์). สัมภาษณ์ออนไลน์ผ่าน Google Meet. เมื่อวันที่ 18 มกราคม 2569